

Skutečnost, že se rozvoj systému sociálních ukazatelů jako jeden ze základů sociálního plánování a prognózování dostává do popředí právě v současném období, není nahodilá. Naléhavá potřeba rozvinout dosavadní informační základnu systému plánování, programování a prognózování o sociální ukazatele vyplývá z nových podmínek rozšířené reprodukce, charakteristických pro budování vyspělé socialistické společnosti, která je společností vysoce integrovanou a složitou a jejíž rozvoj je nutno plánovat komplexně, systémově, ve všech vazbách. To klade i mimořádné nároky na zdokonalování informační základny plánování a prognózování sociálního rozvoje. Budování této základny závisí na třech prvcích. Jsou to: 1. *modelování* společenských systémů a procesů, které umožňuje s vysokou mírou komplexnosti obrážet rozvoj vazeb v jejich podstatných souvislostech, 2. rozvoj a využití *automatizovaných systémů řízení*, zejména automatizovaných soustav sociálních informací, které zajišťují náhradu omezených lidských výpočetních a simulačních potencií rozsáhlým strojovým zpracováním informací, 3. rozvoj systému *ukazatelů*.

Tento příspěvek se zabývá třetím z uvedených prvků — systémem sociálních ukazatelů.

Sociální ukazatele jsou prostředkem konkretizace analytických východisek, cílů, zdrojů, prostředků a efektivnosti plánování ve sledovatelné, měřitelné a zpravidla kvantitativní podobě. V důsledku priority budování materiálně technické základny byla v počátcích výstavby socialismu hlavní pozornost věnována ukazatelům technického a ekonomického rozvoje, které ústí až do poměrně komplexně rozpracované ekonomické normativní plánovací základny.

Systém sociálních ukazatelů se dostává do popředí v souvislosti s podstatným růstem úlohy subjektivního faktoru společenského rozvoje, snižujícího zároveň vypovídací schopnost řady ekonomických ukazatelů. To se například týká i takového agregovaného ekonomického ukazatele, jako je národní důchod, který po dlouhou dobu sloužil jako indikátor společenské efektivnosti a blahobytu. Tou měrou, jak se v důsledku zvyšování životní úrovně přesouvá potřeba od materiálních statků ke službám uspokojujícím potřeby v oblasti sociální, zvyšování kulturní úrovně, racionálně stráveného volného času, rozvoje umění, sportu atd., ztrácí ukazatel národního důchodu či společenského produktu schopnost adekvátním způsobem oceňovat úroveň společenského blahobytu. Nezahrnuje totiž statky a služby vytvářené v neproduktivní sféře ani sociální zdroje společenského rozvoje. V této oblasti je role sociálních indikátorů nezastupitelná a se zvyšováním úlohy všestranného rozvoje společenského subjektu neustále vzrůstá.

Uvnitř informační základny globálního plánovacího systému tak vzniká

(1) Zkrácené a upravené znění referátu předneseného F. Kuttou na 8. mezinárodním sympoziu pracovní skupiny „Sociální plánování a prognózování“ II. Problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí v Moskvě ve dnech 15.—19. 11. 1982.

svérázný rozpor mezi poměrně značnou rozvinutostí technických a ekonomických ukazatelů, norem a normativů a nedostatečnou rozvinutostí systému sociálních indikátorů, jehož úroveň neodpovídá potřebám všestranného sociálního rozvoje v období budování rozvinuté socialistické společnosti.

V procesu řízení sociálních procesů ukazatele plní v zásadě *dvoji úlohu*. Jednak tvoří kostru informačních systémů řízení, kde slouží k vyjádření analytických, diagnostických a kontrolních (zpětnovazebních) informací, jednak vystupují v rámci vlastního prognózování, plánování a programování jako základní prostředek k vyjádření plánových a prognostických informací, cílů a zdrojů řízení sociálního rozvoje. V obou těchto funkcích je třeba soustavy ukazatelů sociálního rozvoje zdokonalovat a optimalizovat.

Tradiční práce zabývající se sociálními indikátory vycházely zatím většinou z potřeb informačních systémů řízení sociálních procesů, zatímco metodologie tvorby a užití sociálních ukazatelů v prognózování, plánování a programování těchto procesů je dosud relativně nerozvinutá a právě tato její nerozvinutost snižuje efektivnost sociálního plánování. K této disproporci přispěla mimo jiné i chybná představa, projevující se někdy v prvních etapách plánování sociálního rozvoje, jako by soustavy ukazatelů bylo možné vytvářet bez ohledu na způsob jejich užití.

Jak informační soustavy, tak i záměry řízení vycházejí v socialistické společnosti z objektivních základů, spočívajících v zákonitých procesech jejího rozvoje. Proto také ukazatele sociálního rozvoje jako odvozený aspekt řízení jsou podřizeny obsahovým hlediskům, jež mají vyjadřovat. Jejich vytváření nemůže sledovat jen čistě pragmatické ohledy, odtržené od objektivních rozvojevých tendencí. Sociální ukazatel musí vyjadřovat objektivní i subjektivní stránky společenského rozvoje — odrážet objektivně probíhající společenské procesy i míru a způsob jejich společenského osvojení a cílevědomého rozvinutí, což se promítá do normativně cílového aspektu ukazatelů. Základem cílovosti sociálních ukazatelů je marxistické vědecké poznání společenských procesů, odstraňující protiklad mezi subjektivní povahou činnosti společenských subjektů a objektivním charakterem zákonitostí, které určují podmínky a předpoklady této činnosti. Sociální ukazatele vyjadřují soudobý pohled na společenský rozvoj z hlediska způsobu, kterým společnost organizuje svou činnost při realizaci tohoto rozvoje [Nersesova 1981 : 24].

Efektivní vytváření a praktické využití sociálních ukazatelů je tedy možné jedině na základě vědeckého poznání objektivních společenských procesů, jejich zákonitostí i zákonitostí společenského řízení, odrážejícího se v jejich *modelování*. Prostřednictvím modelování vstupuje do tvorby i aplikace sociálních ukazatelů obsahové konceptce sociálního řízení, založená na teorii rozvoje a výstavby socialistické společnosti. Čím explicitněji se modelový přístup uplatní, tím zpravidla bude tvorba a využití ukazatelů efektivnější.

Obdobně jako s pojmovým modelováním sociálního rozvoje je vytváření soustav sociálních ukazatelů těsně spjata s řešením řady dalších otázek, jako je měření a operacionalizace sociálních jevů, zavádění a zdokonalování soustav sociálních informací, včetně sociologického výzkumu, standardizace těchto informací. Tyto problémy tvoří kontext, z něhož nelze vytváření ukazatelů vytrhnout a který je třeba řešit jako celek, ve vzájemných vazbách jednotlivých prvků. Vytváření soustav sociálních ukazatelů v izolaci od teoretického a modelového zobrazení sociálního rozvoje má za následek jejich deskriptivnost a interpretační nejasnost, a naopak konstruování ukazatelů bez ohledu na možnosti měření a operacionalizace vede k jejich nekonkrétnosti; za ignorování možností, vytvořených v informačních systémech se platí nereálností ukazatelových soustav.

Význam, který přísluší ve výzkumu řízení a plánování sociálních procesů zdokonalování soustav sociálních ukazatelů, se odráží i v programu spolupráce akademií věd socialistických zemí v oblasti sociologie. Otázkám sociálních ukazatelů byla věnována pozornost na všech dosavadních mezinárodních sympoziích uspořádaných v uplynulých letech z iniciativy mezinárodní pracovní skupiny „Sociální plánování a prognózování“ II. Problémové komise mnohostranné spolupráce akademií věd. V roce 1978 se sociálními ukazateli zabývalo samostatné mezinárodní symposium zmíněné pracovní skupiny, které se konalo ve Varně, a v roce 1982 se k otázkám sociálních ukazatelů znovu vrátilo symposium v Moskvě. Jeho účastníci se seznámili s pokroky dosaženými ve výzkumu i praktickém využití sociálních ukazatelů v socialistických zemích a posoudili projekt společné mezinárodní publikace o ukazatelích plánování a prognózování sociálních procesů, která je součástí dlouhodobého pracovního plánu komise.

Čtyři roky, které uplynuly od konference ve Varně, přinesly ve všech zúčastněných zemích ve výzkumu i aplikaci ukazatelů sociálního řízení a plánování řadu nových poznatků i zkušeností. Intenzivní pozornost byla věnována objasňování základních teoretických problémů spjatých s problematikou kategorizace pojmů, se vztahy ukazatelových systémů k vývoji objektivní reality, s poznávací úlohou sociálních ukazatelů a jejich rolí ve společenské praxi, se vztahem subjektivních a objektivních stránek sociálních ukazatelů, s kritikou buržoazních přístupů k tvorbě sociálních indikátorů a dalšími teoretickými problémy.

V publikacích uveřejněných v posledních letech zejména v SSSR a NDR [Osipov : 1979, Nersesova : 1981, Berger : 1982] byly položeny solidní základy marxistické teorie tvorby a rozvoje systému sociálních ukazatelů. Pokračovali i výzkum metodologických a metodických otázek navazujících na základní teoretické problémy sociálního rozvoje a jeho plánování. Byl ořetován na gnozeologická východiska sociálních ukazatelů, jejich vztah k problematice měření a operacionalizace sociálních jevů, na principy konstrukce soustav ukazatelů a jejich modelový základ, na typologii a klasifikaci ukazatelů a optimalizaci jejich soustav [Andrejenkov : 1978, Illner—Foret : 1980, Berger—Klimek : 1980, Osipov—Andrejev : 1981].

Charakteristickým rysem studia sociálních ukazatelů je soustředění pozornosti na jejich uplatnění v soustavě řízení sociálních procesů, což se obrazilo v řadě publikací k problematice sociálního rozvoje a sociálního plánování [Osipov—Andrejenkov : 1979, Kutta a kol. : 1980, Toščenko : 1981, Mihálik : 1982]. Díky těmto pracím můžeme nyní lépe rozlišovat různé úkoly, jež ukazatele v rámci řídicího a plánovacího procesu plní, a v závislosti na těchto úlohách optimalizovat způsob jejich využití.

V souvislosti s prohlubováním plánovitého řízení sociálních procesů, rozvojem sociální prognostiky a zdokonalováním metodik sociálního plánování se významný proud výzkumných prací zaměřoval na vypracování a zdokonalování soustav ukazatelů jednotlivých složek sociálního rozvoje — tj. ukazatelů zlepšování pracovních a životních podmínek obyvatel, včetně životního prostředí, formování socialistického způsobu života, odstraňování a vyrovnávání sociálních rozdílů, zvyšování kulturní úrovně pracujících, a dále ukazatelů sociálního rozvoje společenských kolektivů různého typu — pracovních kolektivů, vesnic, měst, okresů apod. [Bestužev—Lada : 1980, Lebensweise : 1981, Mihálik : 1979, Priller : 1980]. V řadě publikací se pozornost obrací k problematice ukazatelů sociální efektivnosti, které by měly překonávat určitou do-

savadní nedokonalost ekonomických ukazatelů [Škaratan : 1978, Toščenko : 1981, Kutta : 1982].

Skutečnost, že ve společenském řízení vzrůstá úloha subjektivního, lidského činitele jako cíle společenského rozvoje i jako zdroje společenské reprodukce, vyžaduje zdokonalovat ukazatelové *vyjádření lidského faktoru* v obou těchto úlohách. To se týká především zachycení demografického a pracovního *potenciálu společnosti* — ukazatelů demografické struktury a pohybu obyvatelstva, zejména z hlediska jejich teritoriálního rozložení, ukazatelů zdravotního stavu obyvatel a ukazatelů kvality, rozmístění, pohybu, aktivit a využití pracovních sil. Jde vesměs o tematické oblasti, pro jejichž sledování i plánování se již celá řada ukazatelů používá, kde však — vzhledem k rostoucímu významu lidského činitele pro intenzifikaci reprodukčního procesu — je žádoucí další zdokonalování informačních prostředků.

Dále bude účelné zlepšovat síť ukazatelů užívaných v analýze a plánování hmotných podmínek reprodukce demografického a pracovního potenciálu společnosti — tedy životních a pracovních podmínek obyvatelstva. I zde již fungují vcelku dobře rozvinuté soustavy ukazatelů, zejména pokud jde o vyjádření ekonomických a institucionálních aspektů. Tyto soustavy by však bylo vhodné prohloubit o ukazatele lépe zachycující výkony a efekty sociálních služeb pro obyvatelstvo a pracující, a to podle sociálních skupin.

Nedostatečné jsou dosud prostředky, s jejichž pomocí je možné programovat a prognózovat lidský činitel společenského rozvoje v jeho *cílové funkci*. Zpravidla nejsou k dispozici buď vůbec nebo jen v nevyhovující struktuře a rozsahu ukazatele uspokojování sociálních potřeb na úrovni individuální, skupinové i celospolečenské, a to jak z hlediska jejich objektivního, tak i subjektivního vyjádření. Právě v této oblasti se nejcitelněji projevuje nedopracovanost systému sociální statistiky.

Dále by bylo vhodné metodicky dořešit a v informační praxi širše uplatňovat ukazatele třídní a sociální diferenciace a homogenizace společnosti. Máme tu na mysli ukazatele zprostředkující sociálně diferencovaný pohled na pohyb, dynamiku různých oblastí společenského života, ukazatele sociální mobility, různých prvků životního způsobu obyvatel, zejména jejich společenských a politických aktivit, využití pracovního a volného času obyvatelstva aj. Nedostatečně rozvinuty jsou dosud i možnosti systematického sledování a ukazatelového vyjádření subjektivní stránky uspokojování společenských potřeb, tedy takových prvků společenského vědomí, jako je spokojenost, preference, aspirace a očekávání různých skupin obyvatelstva, pokud jde o uspokojování politických, kulturních a sociálních potřeb.

Zabezpečení těchto ukazatelů je obtížné a mnohem náročnější, než je sledování ukazatelů uspokojování ekonomických potřeb obyvatelstva. Vyžaduje, aby byly spolehlivěji sledovány výsledky sociálních služeb u jejich individuálních i skupinových uživatelů, aby vedle výkaznictví organizací, zachycujícího převážně materiálně technický a ekonomický, finanční, organizační a personální rozvoj, bylo ve větší míře sledováno i chování a vědomí lidí. To znamená, aby vedle ukazatelů založených na „tvrdých“ datech byly sledovány také ukazatele odvozené z dat „měkkých“, aby kromě statistických podkladů byly využívány i teoreticky a metodologicky fundované sociologické výzkumy.

Zvládnutí těchto informačních problémů má pro zdokonalování sociálního řízení zásadní význam. Účinnost sociální politiky a na ni vynaložených prostředků lze totiž posuzovat pouze za předpokladu, že dokážeme spolehlivě zjistit stupeň uspokojování sociálních potřeb.

Jedním ze základních požadavků plynoucích z nových podmínek rozšířené

reprodukce je zvyšování efektivnosti společenského reprodukčního procesu i jeho řízení. Pro splnění tohoto požadavku je třeba vytvářet předpoklady i v soustavách ukazatelů společenského řízení. Jestliže vyjadřujeme efektivnost vztahem mezi vstupy (náklady) a užitečnými výstupy (efekty), pak sledování *efektivnosti řízení sociálního rozvoje* předpokládá, že soustava ukazatelů bude schopna zachytit

- a) cíle řízení sociálního rozvoje,
- b) náklady tohoto řízení v širokém slova smyslu,
- c) efekty řízení sociálního rozvoje.

Základním, dosud plně nevyřešeným metodickým problémem je ukazatelo-
vé vyjádření efektů řízení sociálního rozvoje a možnost jejich vztahení k cílům,
které si společnost, resp. jednotlivé její složky, v této oblasti stanovila. Pokud
jde o rozvojové cíle, spočívá problém v převodu záměrů, jež jsou často formu-
lovány jen kvalitativně, obecně a mnohdy jen na celospolečenské úrovni, do
sevřenější, konkrétně sledovatelné podoby soustavy ukazatelů. Možnou cestou
k řešení tohoto úkolu je vytváření dílčích modelů společenských cílů, zdů-
vodňujících způsob jejich dezagregace a operacionalizace, argumentujících vý-
běr ukazatelů a konkrétně vymezujících „obsahový deficit“, jenž je s převodem
cílů do soustavy ukazatelů spojen.

Dalším otevřeným úkolem je objektivizace cílů sociálního rozvoje. Nejde
jen o objektivizaci plynoucí z vazby obecných cílů na objektivní zákonitosti
společenského rozvoje, ale i o objektivizaci jako zdůvodnění konkrétních
kvantitativních hladin jednotlivých rozvojových ukazatelů. Východiskem
této objektivizace se mohou stát především *normy sociálního rozvoje*, analo-
gické normám technicko-ekonomickým nebo urbanistickým. Normy je třeba
stanovovat diferencovaně, ve vazbě na konkrétní podmínky a kontexty jejich
uplatnění.

Vedle norem — a také jako jeden z podkladů pro jejich stanovení, by se
jako další prostředek objektivizace sociálních rozvojových cílů měly široce
uplatnit *sociální normativy*. Sociální normativy jsou kvantitativním vyjádřením
žádoucích vztahů mezi cílovou oblastí sociálního rozvoje a podmiňujícími cha-
rakteristikami řízeného objektu nebo jeho okolí. Z normativů lze kromě toho
vycházet i při objektivizaci zdrojů a podmínek sociálního rozvoje, zejména
podmínek hmotných. Podobně jako normy sociálního rozvoje, je třeba i nor-
mativy vytvářet diferencovaně, s respektováním specifík jednotlivých apli-
kačních kontextů. Normativy se odvozují empirickou cestou, zpravidla statis-
tickým rozborem časových nebo prostorových řad příslušných ukazatelů. Je-
jich tvorba klade proto značné nároky na informační soustavu řízení sociál-
ních procesů a vyžaduje často i sledování ukazatelů, které dosud nebyly in-
formačně zabezpečovány buď vůbec, nebo v potřebné časové či prostorové per-
spektivě.

Vedle konkretizace a objektivizace cílů je dalším nezbytným předpokladem
pro měření efektivnosti sociálního rozvoje systematické sledování výsledků
sociálního řízení — a tedy ukazatelů, které by zachycovaly změny v *cílové*
oblasti sociálního řízení. Možnost sledovat tyto ukazatele je poměrně dobrá,
jestliže jsou cíle stanoveny pouze v oblasti poskytování sociálních služeb. Po-
kud však jde o zachycování výsledků, jež spočívají v uspokojování různých
sociálních potřeb společnosti i jednotlivců, tedy například ve zlepšování ži-
votních a pracovních podmínek, sociální homogenizaci, formování socialistic-
kého životního způsobu apod., je možnost získávat systematické informace do-
sud zpravidla nedostatečná.

Specifický problém představuje sledování efektů sociálního řízení v ekonomické oblasti, tj. sledování dopadů sociálního rozvoje na ukazatele *ekonomických* výsledků. Soustavy ukazatelů ekonomických efektů jsou zpravidla vcelku dobře propracované, avšak kvantifikace a měření příčinného vztahu mezi sociálním a ekonomickým rozvojem vyžaduje podstatné rozšíření informační základny řízení o sociální ukazatele. Sledování ekonomické efektivity sociálního rozvoje je v současné době důležitým úkolem, který je třeba zajistit i v soustavě ukazatelů. Znalost této efektivity dovoluje optimalizovat sociální politiku tak, aby co nejvíce přispívala k urychlení hospodářské dynamiky. Uspokojivě může tento problém řešit pouze modelový přístup a v nečetných případech také experiment.

Jedním z možných východisek metodického řešení sociální efektivity na celospolečenské úrovni je pojem „*společenský metapotenciál*“, jeho vnesení do plánovací metodologie. Společenský metapotenciál je složen z komponent vědeckotechnické, ekonomické a sociální, ekologické, demografické, zdravotní, kulturní atd. V cílových funkcích plánování by nebyly jen ukazatele exploatace metapotenciálu, ale především ukazatele, normativy a normy rozšířené reprodukce každé z jeho komponent při optimálním stupni jejich využívání. Například efektivity vědeckotechnického rozvoje by se neposuzovala jen ukazateli technologické či ekonomické efektivity, ale i z hledisek jeho vlivu na rozvoj kádrových a sociálních struktur, na znečištění či rozvoj přírodního prostředí, na zdraví obyvatelstva atp. [Kutta 1979 : 111—127].

Zachycení efektů sociálního rozvoje a jeho řízení, ať už jsou pojaty v kterékoliv z uvedených poloh, vyžaduje, aby ukazatele výsledkové sféry byly sledovány ve vývoji a klade proto nároky na zajištění jejich časových řad a na stabilitu metodiky jejich zjišťování. V informačních soustavách jsou tyto požadavky zatím splňovány jen nedokonale.

Úkolem sociálních ukazatelů však není jen sociální efektivity zjišťovat, ale také napomáhat při jejím prosazování. Proto je nutno zlepšovat *gnoseologickou kvalitu* ukazatelů užívaných v řídicím procesu. Z mnoha činitelů které ji ovlivňují, bychom chtěli upozornit zejména na tři:

V první řadě jde o to, zabezpečit co nejtěsnější vazbu ukazatelů na potřeby rozhodování, vycházet při vytváření ukazatelů z klíčových rozhodovacích situací sociálního řízení. Analýza rozhodovacího procesu je východiskem racionalizace ukazatelových soustav.

Za druhé je třeba věnovat pozornost zlepšování validity (pravdivosti) a spolehlivosti ukazatelů sociálního řízení. Jde tu konkrétně o zlepšování kvality prvotní evidence, o automatizaci zpracování dat, optimalizaci předkládacích cest, jednotnou interpretaci získaných údajů, standardizaci ukazatelů i způsobů jejich zjišťování a také o respektování neformálních, sociálně psychologických faktorů, jež mohou pravdivost ukazatelů ovlivňovat.

Za třetí, u ukazatelů plánování a programování sociálního rozvoje je třeba věnovat větší pozornost ověřování a zlepšování jejich motivační účinnosti, tj. jejich schopnosti ovlivňovat žádoucím způsobem chování jednotlivců, sociálních skupin i organizací.

Z toho, co jsme až dosud k problematice ukazatelů řízení sociálních procesů uvedli, vyplývá výrazná nutnost využívat metodologie komplexního, *systémového přístupu*, který při tvorbě a zdokonalování ukazatelových soustav zdůrazňuje tyto požadavky:

1. Respektování jednoty vědeckotechnické, ekonomické a sociální stránky společenského rozvoje. Tyto stránky lze navzájem oddělovat jen v abstrakci. Soustavy ukazatelů řízení sociálního rozvoje by proto měly vždy zahrnovat

položky, které zprostředkují vazbu na vědeckotechnické a ekonomické aspekty rozvojového procesu. Globální systémy ukazatelů společenského rozvoje by pak měly zahrnovat ukazatele zobrazující na jedné straně sociální aspekty (tj. sociální podmínky, složky, důsledky) vědeckotechnického a ekonomického rozvoje a na druhé straně ekonomické aspekty rozvoje sociálního. Výchoziskem pro postížení těchto vazeb může být modelový přístup, který je ostatně klíčem i k zabezpečení všech ostatních systémových atributů soustavy ukazatelů sociálního rozvoje.

2. Důsledné respektování vazeb mezi jednotlivými oblastmi sociálního rozvoje. Překážkou prosazení těchto vazeb v ukazatelových soustavách je dosud převažující *agendový přístup*, uplatňující se jak v informačních systémech, tak také ve vlastním plánování. Oblast sociálního rozvoje jako celek i jednotlivé její složky jsou v rámci tohoto přístupu pojímány jako oddělené agendy, navazující zpravidla na organizační členění a dělbu práce příslušných institucí či jejich složek. Organizační přehrady se pak projevují i jako přehrady informační, plánování sociálního rozvoje i odpovídající soustavy ukazatelů se člení podle organizačních struktur, nikoliv podle věcných problémů.

Agendové uspořádání je vhodné jen pro některé oblasti sociálního řízení — zejména pokud jde o hmotné zabezpečení sociálního rozvoje. Není však mnohdy na místě při sledování jeho dlouhodobých cílů, které jsou často průřezové povahy, týkají se každý celé řady agend nebo se někdy vymezeným agendám zcela vymykají. Agendový přístup je proto třeba v informačních systémech i v plánování sociálního rozvoje překonávat propojováním různých, dosud odděleně sledovaných ukazatelů a uplatňováním ukazatelů průřezové povahy. Pro integraci ukazatelů je nutné vytvářet podmínky sjednocováním metodik, zejména sjednocováním klasifikací. Integrace a optimalizace ukazatelových soustav je základním předpokladem zlepšování jejich vypovídací schopnosti a informační efektivity.

Ukazujeme-li na nedostatky ve využití agendového uspořádání, nemíníme tím snižovat jeho význam v organizaci informační základny plánování sociálních procesů. Protože existující agendové uspořádání organizačních struktur a činností je funkčně podloženo potřebami hospodářského řízení a je proto poměrně stabilní, nelze soustavy ukazatelů sociálního rozvoje koncipovat bez ohledu na toto uspořádání nebo v rozporu s ním. Současně je však také nelze proponovat jen jako jednu z dalších agend. Nosným řešením se proto zdá být integrace ukazatelů cestou svodných, sekundárních ukazatelových soustav, vycházejících z informačních příspěvků jednotlivých existujících agend a současně je doplňujících o průřezové pohledy.

3. Respektování vazeb mezi různými úrovněmi a větvemi řízení sociálního rozvoje. Soustavy ukazatelů je nutné diferencovat a propojovat z hlediska vytvářející se soustavy řízení sociálního rozvoje. Tato soustava se utváří jako hierarchická struktura složená z linie odvětvové, zahrnující řízení sociálního rozvoje organizací, a linie územní, kterou představuje řízení sociálního rozvoje územních celků. Při vytváření a využívání ukazatelů v této struktuře je nutno na jedné straně diferencovat soustavy ukazatelů pro jednotlivé úrovně a větve řízení, na druhé straně je třeba hledat způsoby, jak je koordinovat a navzájem propojovat. Soustavu ukazatelů řízení sociálního rozvoje by bylo třeba vytvářet jako víceúrovňový systém s vědomím toho, že každá úroveň poskytuje pro vytváření ukazatelů kromě obecných i specifické metodické, obsahové, informační a organizační možnosti.

Základním způsobem, jak propojovat ukazatele v rámci jednotlivých vertikálních linií, je jejich postupné agregace zdola nahoru. Kromě toho je však

zapotřebí koordinovat ukazatele obou linií navzájem. Koordinace by se měla týkat především těch úseků, kde se sociální rozvoj obou systémů dostává do nejtěsnějších souvislostí. K takovým spojovacím prvkům patří rozvoj sociální infrastruktury organizací i územních celků, bytová výstavba, pracovní síly a ochrana životního prostředí. Obtížným metodickým úkolem je určit v odvětvové i územní linii jednotky, které si navzájem korespondují a kde na sebe mohou úkoly sociálního rozvoje účelně navazovat.

K atributům systémového přístupu v řízení sociálního rozvoje patří konečně i respektování vazeb mezi různými časovými horizonty řízení, spjatými s realizačními časy jednotlivých sociálních programů a rozdílnými časy plánovacích cyklů. Zároveň se prosazuje nutnost všeobecného prodloužení časových horizontů plánů, spjatá s prognostikou, tvorbou dlouhodobých koncepcí a cílově programovým přístupem k plánování společenských procesů.

Z hlediska informačního zabezpečení zde vzniká potřeba zajistit v mnohem širší míře než dosud poznatky o dlouhodobých trendech sociálního rozvoje, tedy sledování metodicky stabilních časových řad ukazatelů, dezagregovaných podle sociálně relevantních hledisek. V informačních soustavách sociálního řízení tato potřeba zatím zpravidla v potřebné míře zabezpečena není.

Prodlužující se časový horizont řízení klade v této souvislosti nároky na sledování indikátorů schopných vyjádřit dlouhodobé rozvojové cíle a lišících se proto od ukazatelů užívaných v krátkodobém a střednědobém plánování sociálního rozvoje.

Zásadním problémem je propojení soustav ukazatelů dlouhodobého výhledu, programu a střednědobého plánu sociálního rozvoje. Nejde zde jen o bilanční problémy, ale také o překlenutí rozdílů mezi různými způsoby vyjádření společenských cílů a zdrojů, o vzájemné přiřazení průřezových a odvětvově agendových záměrů. V praxi řízení sociálních procesů není tento základní metodický problém cílově programového řízení zatím dostatečně vyřešen. Dlouhodobé programové ukazatele v nejlepším případě figuruji v sociálních plánech jen jako nezávazná a nepropojená paralela ukazatelů střednědobého plánování sociálního rozvoje.

Řešení uvedených problémů a požadavků vyplývajících pro soustavy ukazatelů řízení a plánování sociálních procesů z nových podmínek rozšířené reprodukce socialistické společnosti bude zřejmě v příštích letech hlavní orientací v této oblasti ve většině socialistických zemí.

Literatura

- Andrejenkov, V. G.: *Problemy postrojenija social'nych pokazatelej*. V: *Sociologija i problemy social'nogo razvitiija*. Moskva, Nauka 1978.
- Berger, H.: *Indikatoren in der soziologischen Forschung*. Berlin, Akademie-Verlag *zoilogischen Forschung*. V: *Jahrbuch für Soziologie und Sozialpolitik*. Berlin, Akademie-Verlag 1980.
- Bestužev-Lada, I. V. (red): *Social'nyje pokazateli obraza žizni sovětskogo obščestva*. Moskva, Nauka 1980.
- Illner, M. — Foret, M.: *Sociální ukazatele*. Praha, Svoboda 1980.
- Kutta, F.: *Sistěma upravlenija social'nymi processami*. Moskva, Mysl' 1979.
- Kutta, F. a kol.: *Teorie a praxe sociálního plánování a programování v ČSSR*. Praha, Svoboda 1980.
- Kutta, F.: *Sociální efektivnost a plánovitě řízení společenských procesů*. Nová Mysl 1982, č. 1.
- Lebensweise und Sozialstruktur*. Herausgegeben von Wissenschaftlichen Rat für Soziologische Forschung in der DDR. Berlin, Dietz Verlag 1981.
- Mihalik, J.: *Plánovanie a ukazovatelia sociálneho rozvoja územných celkov*. Sociologický časopis 1979, č. 6.

- Mihalik, J.: *Práca a sociálny rozvoj v 7. päťročnici*. Bratislava, Práca 1982.
- Nersesova, E.: *Gnoseologičeskij aspekt problemy social'nych pokazatělej*. Moskva, Nauka 1981.
- Osipov, G. V.: *Teorija sociologičeskich issledovanij v SSSR*. Moskva, Nauka 1979.
- Osipov, G. V. — Andrejenkov, V. G. (red.): *Issledovanie postrojenija pokazatělej social'nogo razvitiya i planirovaniya*. Moskva, Nauka 1979.
- Osipov, G. V. — Andrejev, E. P.: *Standardizacija pokazatělej v sociologičeskom issledovaniji*. Moskva, Nauka 1981.
- Priller, E.: *Die Gewinnung von Indikatoren zur soziologischen Erforschung der Arbeitsbedingungen*. V: *Jahrbuch für Soziologie und Sozialpolitik*. Berlin, Akademie-Verlag 1980.
- Škaratan, O. J.: *Promyšlennoje predpriyatije (sociologičeskije očerki)*. Moskva, Mysl' 1978.
- Toščenko, Ž. T.: *Social'noje planirovaniye v SSSR*. Moskva, Izd. političeskoj literatury 1981.

Резюме

Ф. Кутта - М. Илльнер: Система социальных показателей и построение информационной базы социального планирования и прогнозирования

В информационной базе общественного управления возникает противоречие между весьма развитой системой технических и экономических показателей и недостаточной разработанностью социальных показателей. Это положение не отвечает современным потребностям планового управления социальным развитием нашего общества. Необходимо разрабатывать системы социальных показателей как для потребностей информационных систем управления, где они служат для выражения аналитической и контрольной информации, так и для потребностей прогнозирования, планирования и программирования — в качестве средства выражения целей и источников социального развития. Системы социальных показателей должны удовлетворять следующим трем принципиальным требованиям: 1. отражать роль человеческого фактора как цели и как ресурсы общественного развития, 2. опосредствовать регистрацию эффективности общественного процесса воспроизводства, 3. выражать комплексный системный подход к общественной реальности. В статье, исходящей из доклада Ф. Кутты и М. Илльнера на 8-ом международном симпозиуме Рабочей группы «Социальное планирование и прогнозирование» в Москве в ноябре 1982 года, подробно рассматривается содержание этих требований.

Summary

F. Kutta — M. Illner: System of Social Indicators and the Elaboration of the Information Basis for Social Planning and Forecasting

In the information basis of social control, a contradiction arises between the considerably developed system of technical and economic indicators and the little elaborated social indicators. This state of affairs fails to satisfy the present needs of planned control of our society's social development. Systems of social indicators have to be worked out for the purposes of information systems where they serve to express analytical, diagnostic and feedback information on the one hand, and, on the other hand, for the purposes of forecasting, planning and programming — as a means of expressing the goals and resources of social development. Social-indicator systems should comply to the following three principal claims: 1. to comprehend the role of the human factor as both the goal and the source of social development, 2. to facilitate the examination of the effectiveness of the social reproduction process, 3. to express the complex, system approach to social reality. In the article based on F. Kutta's and M. Illner's report presented at the 8th international symposium of the working group "Social Planning and Forecasting" in Moscow in November 1982, the claims referred to above are analyzed in greater detail.